

Cariyelikten Şöhrete Giden Yolda Arîb El-Me'mûniyye'nin Hayatına Panoramik Bir Bakış

A Panoramic View at the Life of 'Arîb al-Ma'mûniyya on the Road
from Odalisque to Reputation

Murat BIYIKLI

Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi Assist. Prof., Kayseri University
İslami İlimler Fakültesi Faculty of Islamic Sciences
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Department of Islamic History and Arts
Kayseri | Türkiye Kayseri | Turkey
muratbiyikli@kayseri.edu.tr orcid.org/0000-0002-3432-3727

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article
Geliş Tarihi | 17 Ocak 2022 Received | 17 January 2022
Kabul Tarihi | 30 Mart 2022 Accepted | 30 March 2022
Yayın Tarihi | 30 Haziran 2022 Published | 30 30 June 2022

Atıf | Cite as:

Bıyıklı, Murat. "Cariyelikten Şöhrete Giden Yolda Arîb El-Me'mûniyye'nin Hayatına Panoramik Bir Bakış [A Panoramic View at the Life of 'Arîb al-Ma'mûniyya on the Road from Odalisque to Reputation]". *Tokat İlmîyat Dergisi* | *Tokat Journal of İlmîyat* 10/1 (Haziran | June 2022), 119-144.
<https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1058825>

İntihal | Plagiarism:

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
| This article, has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright ©

Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Turkey.
<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

A Panoramic View at the Life of 'Arīb al-Ma'mūniyya on the Road from Odalisque to Reputation

Abstract: The lifestyle expressed as slavery is that a society takes the freedom of another society or people and makes it work in many difficult areas. The religion of Islam, which was sent to all humanity, has focused on the principle of equality of people from the very first moment. Does not discriminate between rich, poor, strong, weak, free, language, race and color. Again, in the book of this religion, it is emphasized that the superiority is in the fear of Allāh. With the orders and prohibitions brought, it was aimed to abolish the institution of slavery over time. This point, which is emphasized in the verses, was supported by the practices and words of the Prophet, as was the case with the prisoners of the Battle of Badr. However, due to the wars and the established trade of this business, the institution of slavery has continued in the historical process. The slaves and concubines of some caliphs, which are expressed in exaggerated numbers, are an indication of this. Slaves were obtained with captives captured in war or by purchasing them from markets. Where they come from, their colors, races, beauty, talents and skills have been influential in their choices. In this way, slaves provided as commercial goods had no value. They constituted the lowest stratum of the society, and they were in the position of the bureaucratic class or the house need of the rich. Odalisques, who were considered among slaves, were bought and sold in the markets. They have been preferred for many purposes, such as serving housework and singing in entertainment conventions. While some of the odalisques got privileges as spouses to the caliphs, some of them got privileges due to their character and abilities. 'Arīb al-Ma'mūniyya, (d. 277/890) which is the issue of this research, draws attention with both her talents and the narrations about her life. Her name is pronounced differently as 'Arīb and 'Urīb, and sometimes she is confused with her mother, Fāṭima. In the research, all the findings about her life were tried to be revealed through the sources. 'Arīb, who later became an odalisque, became the hidden side of Ja'far al-Barmakī (d. 187/803). 'Arīb, the child of Ja'far al-Barmakī from his wife named, Fāṭima, passed into the hands of slave traders after the Barmakids. When the Barmakid family was punished by the Caliph Hārūn al-Rashīd (d. 193/809), 'Arīb's Christian foster mother sold her to the slave trader Sinbis (d. ?). In this way, 'Arīb's adventure of slavery began. After the Caliph al-Amīn (d. 198/813) bought her from the slave trader Sinbis, 'Arīb went to the palace. 'Arīb, who was the odalisque of al-Māmūn (d. 218/833) after Caliph al-Amīn, was attributed to al-Māmūn because he loved her very much. 'Arīb, who was treated as a odalisque until the time of al-Mu'taṣim (d. 227/842), gained freedom when al-Mu'taṣim released her. 'Arīb, who is understood to have been educated in Basra during her slavery, is very different from an ordinary concubine. She is not only a good singer but also a good poet. She has thousands of poems and compositions. She could play all the musical instruments of her time. In addition, she is a good linguist and has a good command of the subtleties of the language to be able to use Arabic skillfully. In the study, it was determined that she was not an ordinary odalisque with her talents, political power and political influence. The subject is discussed through the life of 'Arīb, the evaluation of false rumors, her economic and political situation, her scientific aspect and her place in Arabic literature. In the study, scientific methods of description, sampling, induction and synthesis were used.

Keywords: Islamic History, 'Abbāsids, 'Arīb, Ballad, Slave.

Cariyelikten Şöhrete Giden Yolda Arîb El-Me'mûniyye'nin Hayatına Panoramik Bir Bakış

Öz: Kölelik olarak ifade edilen yaşam tarzı bir toplumun, bir başka toplum veya insanların özgürlüğünü ellerinden alması ve onu zor denecek birçok alanda çalıştırması şeklinde kendini göstermektedir. Bütün insanlığa gönderilen İslâm dini, ilk andan itibaren insanların eşitliği ilkesi üzerinde durmuştur. Zengin, fakir, güçlü zayıf, köle hür, dil, ırk ve renk ayrımı yapmamıştır. Yine bu dinin kitabında üstünlüğün Allah (cc) korkusunda olduğu vurgulanmıştır. Getirilen emir ve yasaklarla da kölelik kurumunun zamanla kaldırılması hedeflenmiştir. Ayetlerle vurgulanan bu husus, Bedir Savaşı esirlerinde olduğu gibi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uygulamaları ve sözleriyle desteklenmiştir. Fakat özellikle savaşlar ve bu işin yerleşik ticareti sebebiyle tarihi süreçte kölelik müessesesi bir şekilde devam ettirilmiştir. Bazı halifelerin abartılı rakamlarla ifade edilen köle ve cariyeleri bunun bir göstergesidir. Kölelerin temini de yine harpte ele geçirilen esirlerle ya da pazarlardan satın alınarak sağlanmıştır. Nereden geldikleri, renkleri, ırkları, güzellikleri, yetenekleri ve becerileri seçimlerinde etkili olmuştur. Bu şekilde ticari metâ' gibi temin edilen kölelerin hiçbir değeri olmamıştır. Onlar toplumun en alt tabakasını oluşturmuş, bürokratik sınıf ya da zenginlerin ev ihtiyacı konumunda olmuşlardır. Köleler arasında değerlendirilen cariyeler de pazarlarda alınıp satılmış, ev işlerinde hizmet etmesi ve eğlence meclislerinde şarkı söylemesi gibi birçok amaçla tercih edilmişlerdir. Cariyelerden kimisi halifelere eş olarak ayrıcalık elde ederken kimisi de sahip oldukları haslet ve yeteneklere binaen ayrıcalık elde etmiştir. Bu araştırmanın konusu olan Arîb el-Me'mûniyye (ö. 277/890) de hem yetenekleri hem de hayatı ve hayatına dair rivayetler ile dikkat çekmektedir. İsmi Arîb ve Urîb diye farklı şekillerde telaffuz edilmekte bazen de annesi Fâtıma ile karıştırılmaktadır. Araştırmada onun hayatı ile ilgili tüm bulgular, kaynaklar üzerinden ortaya konmaya çalışılmıştır. Sonradan cariyeye olan Arîb, Ca'fer el-Bermekî'nin (ö. 187/803) gizli kalan yönü olmuştur. Ca'fer el-Bermekî'nin Fâtıma adlı eşinden olan çocuğu Arîb, Bermekîlerden sonra köle tüccarlarının eline geçmiştir. Bermekî ailesi, Halife Hârûnürreşid (ö. 193/809) tarafından cezalandırılınca Arîb'in Hristiyan süt annesi onu köle tüccarı Sinbis'e (ö. ?) satmıştır. Bu şekilde Arîb'in kölelik serüveni başlamıştır. Halife Emîn (ö. 198/813), onu köle tüccarı Sinbis'ten satın aldıktan sonra saraya geçmiştir. Halife Emîn'den sonra Me'mûn'un (ö. 218/833) cariyesi olan Arîb, Me'mûn'un kendisine olan yoğun sevgisi sebebiyle ona nispet edilmiştir. Mu'tasım (ö. 227/842) dönemine kadar cariyeye muamelesi görmüş, Mu'tasım'ın onu serbest bırakmasıyla özgürlüğüne kavuşmuştur. Köleliği esnasında Basra'da eğitim aldığı anlaşılan Arîb, sıradan bir cariyeden çok farklıdır. O, yalnız iyi bir şarkıcı değil aynı zamanda iyi bir şâirdir. Binlerle ifade edilen şiir ve besteleri bulunmaktadır. Dönemindeki bütün çalgı aletlerini çalabilmektedir. Bunun yanı sıra iyi bir dilcidir ve Arapça'yı ustalıkla kullanabilecek kadar dilin inceliklerine hâkimdir. Bu çalışmada onun, yetenekleri, ekonomik gücü ve siyasi nüfuzuyla alelade bir cariyeye olmadığı tespit edilmiştir. Konu Arîb'in hayatı, yanlış rivayetlerin değerlendirilmesi, ekonomik ve siyasi durumu, ilmi yönü ve onun Arap edebiyatındaki yeri üzerinden ele alınmıştır. Çalışmada betimleme, örnekleme, tümevarım ve sentez olmak üzere farklı bilimsel araştırma yöntemleri kullanılmıştır

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Abbâsîler, Arîb, Şarkı, Köle.

Giriş

Cariyelerin de içinde yer aldığı kölelik müessesesi en kadim insanlık tarihinde bile görülmektedir. Kölelik düzeni her dönemde var olup farklı toplumlarda yine farklı şekillerde kendini göstermiştir.¹ Köleler için birçok kavram kullanılmıştır. *Köle, abd, cariyeye, eme, memlûk, rakabe, mevlâ, rakîk, itk* tabirleri bu meyanda zikredilmektedir. Bunlardan cariyeye, seri ve kıvrak iş görmeleri sebebiyle genç kız ve taze gelinlere; genel olarak da sahiplerinin emri ve hizmeti altında çalıştıkları için hürriyetleri ellerinden alınan kadınlara verilen isim olmuştur.²

Kölelik olarak bilinen kerhî yaşam tarzı bir milletin, bir başka toplum veya insanların özgürlüğünü ellerinden alması ve onu farklı iş alanlarında çalıştırması şeklinde tezahür etmektedir. İslâm dini daha ilk andan itibaren insanların eşitliği ilkesi üzerinde durmuştur. Getirdiği emir ve yasaklarla da kölelik kurumunun zamanla kaldırılmasını hedeflemiştir. Ayetlerle vurgulanan bu husus Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uygulamaları³ ve sözleriyle de tecessüm etmiş, desteklenmiştir. Ancak ne var ki tarihi süreçte bakıldığında kölelik müessesesinin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra da bir şekilde devam ettirildiği görülmektedir. Öyle ki bazı halifelerin binlerle⁴ ifade edilen köle ve cariyeleri olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu müessesenin Emevîlerde ve sonrasında Abbâsîlerde daha da artmış olduğu görülecektir.

Köleler harp yoluyla ya da pazarlardan satın alınarak temin edilmiştir.⁵ Kölelerin dolayısıyla bizi ilgilendiren kısım olan cariyelerin alınıp satılması için müstakil köle pazarları dahi tesis edilmiştir. Buradaki köle ve cariyeler nereden geldiklerine, renklerine, ırklarına, güzelliklerine,

¹ Zeki Duman, "İslâm'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı" *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/12 (Ocak 2011), 2.

² Duman, "İslâm'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı", 5-10.

³ Müslümanlar ve müşrikler arasında yapılan Bedir Savaşı'nda (2/624) yetmiş müşrik öldürülmüş, yetmiş kişi de esir alınmıştı. Hz. Peygamber (s.a.v.) buradaki uygulamasıyla ilk defa kölelik kurumunun kaldırılacağına fiilen işaret etmiştir. Maddi durumu iyi olan esirler belirlenen meblağı (1000-4000 dirhem arası) ödemeleri koşuluyla, bazı esirler tamamen karşılıksız, okuma yazma bilen esirler de on Müslüman'a okuma yazma öğretilmeleri şartıyla serbest bırakılmıştır.

⁴ Örneğin bir rivayette Abbâsî halifelerinden Mütevekkil Alellah'ın mirası için 11.000 hizmetçi ve cariyeye, 8000 de gılmân olduğu zikredilmektedir. Bkz. Kâdi er-Reşid İbn Zübeyr, *Kitabü'z-Zehâir ve't-Tuhaf*, thk. Muhammed Hamîdullâh (Kuveyt: Dâiretü'l-Matbuât ve'n-Neşr, 1959), 218.

⁵ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1412/1992), 11/82; Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh* (b.y.: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyyeti, ts.), 6/119; Şemseddîn Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz *ez-Zehabî, Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1413/1993), 16/394.

sahip oldukları yetenek ve hünerlerine göre ticari bir meta gibi alınıp satılmıştır.⁶ Bu şekilde temin edilen kölelerin doğal olarak toplum nazarında da bir yeri olmamıştır. Abbâsîler toplumunda bürokrasi içinde yer alan, zengin ve nüfuz sahibi kişiler “Havas” tabakası olarak adlandırılırken çoğunluğunu sıradan halkın, işçilerin, çiftçilerin oluşturduğu grup “Avam” olarak isimlendirilmiştir. Havas ve Avam tabakaları hür insanlardan oluşmaktaydı. Bunlardan sonra ise herhangi bir tabakaya bile dâhil edilmeyen köleler gelmekteydi.⁷ Toplumdaki en alt taifeyi oluşturan köleler tabakası mal gibi alınıp satılabilen, kendileri hakkında hiçbir salahiyyete sahip olmayan, çoğunlukla Afrika ülkelerinden getirilen zencilerden ayrıca Batılı, Rûm ve Slav gibi kölelerden oluşmaktaydı.⁸

Ekonomik gücü yerinde olan birçok kişi cariyeye, köle, memlûk gibi kişileri temin yoluna gitmiş ve onları farklı alanlarda istihdam etmiştir. Gerek halife, vezir, komutan ve hekim gibi devletin ileri gelenlerinin gerekse tüccarlar gibi zenginlerin aldığı cariyelerden kimisi yemek hazırlamak, temizlik yapmak ve su getirmek gibi ev işleri için tercih edilirken kimisi de güzel şarkı söyleyip şiir terennüm ettiği için tercih edilmiştir.⁹ Bunun yanı sıra bazı cariyeler, çaldıkları aletlerle ve rakslarıyla sahiplerini eğlendirmiştir. Hatta sahip oldukları bu özelliklerle efendilerine gelir dahi sağlamışlardır.¹⁰ Halifelerin sarayında onlara hizmet eden cariyeler sayılarıyla da dikkat çekmişlerdir. Bu bağlamda Hârûnürreşid'in sayıları yüzlerle ifade edilen köle ve cariyeleri kayda değerdir.¹¹ Nitekim ona bir hediye takdim edildiğinde hediyeler içinde yer alan cariyelerin sayısı bile onlarla ifade edilmektedir.¹² Diğer taraftan Abbâsîlerde sahip olduğu cariyelerin sayıları 8000 ve 11.000 ile ifade edilen halifeler dahi bulunmaktadır.¹³ Abbâsî saraylarındaki bu cariyelerden kimisi de halife-

⁶ İbn Vâzih Ahmed b. İshak b. Ca'fer el-Ya'kûbî, *el-Büldân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2002), 61.

⁷ Fehîk Burrû, *Tarihü'l-Arabî'l-kadîm* (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1422/2002), 120.

⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rifeti'l-ekâlîm* (Beyrut: Dâru Sadr, 1411/1991), 242; Ayrıca kölelerin ve cariyelerin alım satımını konu edinen *Nevâdiru'l-mahtûtât* adlı eserde bu insanların, köle tüccarı nehhâslar tarafından pazarlarda nasıl satıldığına dair ayrıntılı bilgiler zikredilmektedir. Bkz. Abdusselâm Muhammed Hârûn, *Nevâdiru'l-mahtûtât* (Mısır: Şeriketü ve Mektebetü Mustafa, 1393/1973), 1/354.

⁹ Hârûn, *Nevâdiru'l-mahtûtât*, 1/352.

¹⁰ Fehmî Sa'd, *el-Ammetü fî Bağdâd fî'l-karnî's-sâlis* (Beyrut: y.y., 1413/1993), 144-145.

¹¹ Mustafa Hizmetli, “Abbâsiler Döneminde Kadının Siyasetteki Rolü: Harunürreşid'in annesi Hayzuran ve eşi Zübeyde Örneği” (3. Uluslararası Avrasya Spor Eğitim ve Toplum Kongresi, Mardin, 2018), 1248.

¹² Vilyam Jeyms Divrant, *Kıssatü'l-Hadârât*, çev. Zeki Necib Mahmud vd. (b.y.: Dârü'l-Cil, 1988), 13/139.

¹³ Kâdî er-Reşid İbn Zübeyr, *Kitabü'z-Zehâir*, 218; Şemseddin Ebü'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu b. Abdillâh Sibt ibnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân fî tevârîhi'l-a'yân* (Dımeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyyeti, 1434/2013), 14/359; Şemseddîn Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-

lerle evlenmiş, onlardan çocuk sahibi olmuş ve bu sayede azat edilmişlerdir. Cariyelerin doğurduğu bu çocuklardan bazıları halife olmuş ve tarihe iz düşmüştür. Me'mûn ve Mu'tasım bu şekilde halife olanlara örnek verilebilir. Cariyelikten gelen, özgürlüğüne kavuşan ve "Ümmü Veled" olarak isimlendirilen bu kişiler kaynaklarda sıkça zikredilmektedir.¹⁴ Bunlar hem siyasete yön vermesi hem de diğer vasıflarıyla oldukça dikkat çekmiştir. Bunun yanı sıra kendi çabalarıyla hürriyetine kavuşan ve *Ümmü Veled*lerden daha çok öne çıkan cariyeler de bulunmaktadır. Bu araştırma ifade yerindeyse sahip olduğu olağanüstü yetenekleri ile dikkatleri üzerine çeken Arîb el-Me'mûniyye'yi ele almaktadır. Hârûnürreşîd'in veziri Yahya el-Bermekî'nin (ö. 190/805) oğlu Ca'fer el-Bermekî ile yakından ilgili olan Arîb onun hiç zikredilmeyen ve bilinmeyen yönü olarak kalmıştır. Aslında hür olan ama sonrasında Bermekî ailesinin cezalandırılmasıyla köleleştirilen Arîb, Mu'tasım tarafından özgürlüğüne kavuşturulmuştur. O, sıradan cariyelere benzemeyen yönleri, ilmi ve sahip olduğu hasletler ile siyaseti yönlendirebilecek güce ulaşmıştır. Bu çalışmada muasır araştırmacı Dayf'ın kısa bahsinden başka daha önce hiçbir çalışmada ele alınmamış olan Arîb ele alınacak, hakkındaki bazı rivayetlerin değerlendirilmesi yapılacaktır.

1. Arîb el-Me'mûniyye'nin Tarihi Şahsiyeti

Arîb el-Me'mûniyye'nin hayatı hakkındaki ayrıntılı bilgiler İsfelhânî'nin *Eğânî* adlı eserinde geçmektedir. Bu bağlamda çalışmada bu eserden oldukça istifade edilmiş; ancak rivayetler seçilirken hem temkinli davranılmış hem de diğer kaynaklarla mukayese etme yoluna gidilmiştir. Nitekim diğer kaynaklar da yer yer Arîb hakkında oldukça değerli bilgiler aktarmaktadır. Arîb'in ismi oldukça farklı şekillerde zikredilmekte ve zaman zaman başkalarıyla karıştırılmaktadır. İbn Hacer (ö. 852/1449),

Zehebî, *el-İber fi haberi men gaber*, thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Bisyunizoğlu (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/315.

¹⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Muhabber*, thk. İlze Lihten Şetitr (Beyrut: Dârü'l-Âfâkî'l-Cedîde, ts.), 43; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *el-Maârif* (Kahire: el-Heyetü'l-Mısrıyyetü'l-Ammetü ilküttâb, 1412/1992), 394; Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf İbn Tagrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kahire* (Mısır: Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdu'l-Kavmiyye, Dârü'l-Kütüb, ts.), 3/82; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*, 11/178; Ebû Hafz Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarrî İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî-Tetimmütü'l-Muhtasar fi ahhârî'l-beşer* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1996), 1/224; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. İmrânî, *el-İnbâ' fi târihi'l-hulefâ'*, thk. Kâsım es-Sâmerrâî (Kahire: Dârü'l-Âfâkî'l-Arabiyye, 1421/2001), 121; Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, thk. Abdullah İsmail es-Sâvî (Kahire: Dârü's-Sâvî, ts.), 313; Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Târîhu't-Taberî: târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, thk. Arîb b. Sa'd el-Kurtubî (Beyrut: Dârü't-Türâs, 1387/1967), 9/254.

onun ismini Urîb diye kaydetmekte ve onun Mütevekkil'in (ö. 247/861) şarkıcısı olduğunu belirtmektedir. Rivayeti İbn Hacer'den almış olsa gerek Hitti de Urîb ismini kullanmakta ve onun Mütevekkil dönemine kadar şarkıcılık yaptığını kaydetmektedir. Ebü'l-Fidâ (ö. 732/1331) ise onu Me'mûn'a nispet etmekte ve Urîb el-Me'mûniyye ismini kullanmaktadır.¹⁵ Ancak bu noktada hem İbn Hacer ve Hitti hem de Ebü'l-Fidâ Arîb'in daha önceki ve sonraki hayatını görmezden gelmişlerdir ki bu husus üzerinde durulacaktır. Diğer taraftan Sıbt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256), Arîb'in adını Fâtıma olarak zikretmekte ve ona Arîb denildiğini ifade etmektedir.¹⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin düştüğü hatayı İbn Tagriberdî (ö. 874/1470) de tekrar etmektedir.¹⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî ve İbn Tagriberdî, Arîb'in ismini annesinin ismiyle karıştırmaktadırlar. Farklı kaynaklarda Arîb ismi çoğu zaman Halife Me'mûn'a nispet edilmekte ve Arîb el-Me'mûniyye diye geçmektedir.¹⁸ Bunun sebebinin de Me'mûn'un onu çok sevmesi ve kendisine yakınlaştırması olduğu belirtilmektedir.¹⁹ İbnü'l-Mu'tez (ö. 296/908) de eserinde onu, Me'mûn'un cariyesi diye tanıtmakta ve bu yüzden ona nispet edildiğini ifade etmektedir.²⁰ Rivayete göre Ca'fer el-Bermekî, Arîb'in annesini seviyordu ve onunla evlenmişti. Arîb'in annesinin adı Fâtıma idi. Bermekî ailesinden Abdullah b. Yahyâ b. Hâlid'in annesinin yanında yetişmişti. Henüz küçük yaşta iken Ca'fer b. Yahyâ onu görmüş ve çok beğenmişti. Ümmü Abdullah'tan kendisiyle onu evlendirmesini istedi ve Ümmü Ab-

¹⁵ İmadüddîn el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi ahbari'l-beşer (Târîhu Ebî'l-Fida)* (Mısır: el-Matbaatü'l-Hüseyniyetü'l-Mısriyyetü, ts.), 2/54; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989), 2/513; Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Tebîrü'l-müntebih bi-tahrîri'l-müştebih* (Kahire: Dârü'l-Mısriyye, 1387/1967), 3/943.

¹⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân*, 14/367.

¹⁷ İbn Tagriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 2/250.

¹⁸ Ebü Ca'fer Emînüdevle Muhammed b. Muhammed Hibetullâh Hüseyñ Eftasî, *el-Mecmû'l-leffî; muhtaraton türâsiyye fi'l-edeb ve'l-fikr ve'l-hadâre* (Beirut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1425/2005), 154; Ebü'l-Kâsım Sikatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullâh İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Amrî (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1415/1995), 69/227; Ebü'l-Fidâ İmadüddîn İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (b.y.: Dârü'l-Fikr, 1406/1986), 11/60; Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *el-İmâü'ş-şevâir*, thk. Celîl el-Atiyye (Beirut: Dârü'n-Nizâl, 1404/1983), 136; Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi finûni'l-edeb* (Kahire: Dârü'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyyeti, 1423/2002), 5/95; Ebü Ali el-Muhassin b. Ali b. Muhammed el-Kâdî et-Tenühî, *Nişvârü'l-muhâdara ve ahbârü'l-muzâkere*, (b.y.: y.y., 1391/1971), 2/390; Beşîr Yemût, *Şâirâtü'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm* (Beirut: el-Mektebetü'l-Ehliyye, 1352/1933), 237.

¹⁹ Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmusu terâcim li-esheri'rricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn* (Beirut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 4/227.

²⁰ Ebü'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed el-Mu'tez-Billah b. Ca'fer Mütevekkil-Alellah İbnü'l-Mu'tez, *Tabâkâtü'ş-şu'arâi'l-muhdesîn = Tabâkâtü'ş-şu'arâ fi medhi'l-hulefâ ve'l-vüzerâ*, thk. Abdüssettâr Ahmed Ferâc (Kahire: Dârü'l-Meârif, ts.), 425.

dullah da onları evlendirdi.²¹ Ancak Ca'fer b. Yahyâ'nın böyle bir evlilik yapması babası Yahyâ b. Hâlid'e ulaştınca Yahyâ b. Hâlid, oğluna çok kızdı ve bu yaptığından dolayı onu kınadı. Şu var ki İbn Hâlid'in meseleden haberdar olması, Arîb'in annesi Fâtıma açısından hiç de iyi olmayacaktı. Nitekim Yahyâ b. Hâlid'in oğlu Ca'fer'e söylediği şu sözler, Arîb'in bundan sonraki hayatını şekillendirmesi bakımından kayda değerdir: “*Babasının ve annesinin kim olduğu belli olmayan biriyle mi evleniyorsun. Onun yerine 100 cariye satın al ve onu bırak.*”²² Yahyâ b. Hâlid'in bu sözleri, Arîb'in hayatının da dönüm noktası mesabesinde oldu. Nitekim bundan sonra Ca'fer el-Bermekî, eşi Fâtıma'yı Bağdat'ın Bâbu'l-Anbâr diye isimlendirilen tarafında babasından gizli bir eve yerleştirdi. Ayrıca buraya onu koruyacak kişiler görevlendirdi. Bundan sonraki süreçte Ca'fer el-Bermekî, Arîb'in annesi Fâtıma ile bağını hiç koparmadı ve bu durum Fâtıma ölene kadar devam etti. Arîb, Ca'fer b. Yahyâ ile Fâtıma'nın bahsi geçen bu evliliğinden dünyaya geldi.²³

Arîb'in annesi, Ca'fer ile olan evliliğinde onu dünyaya getirdikten hemen sonra öldü.²⁴ Bunun üzerine Ca'fer, Arîb için bir sütanne aradı ve onu, Hristiyan bir sütanneye teslim etti. İdam sebebi hakkında farklı rivayetler olan Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî, 187/802 yılında Hârünürreşid'in emri ile idam edildi.²⁵ Babasının öldüğü sıralarda Arîb henüz altı yaşındaydı. İbn Asâkir (ö. 600/1203), Ca'fer'in ölümü üzerine bahsi geçen bu kadının Arîb'i gizlice köle tüccarlarına sattığını kaydetmektedir.²⁶ Diğer taraftan İsfâhânî ise bu konuda farklı bir rivayet aktarmakta, bunu

²¹ Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Egânî*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dârü's-Sâdr, 1429/2008), 21/47; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnüni'l-edeb*, 5/97; Zeyneb bint. Ali b. Hüseyin Amilî Fevvâz el-Âmilî, *ed-Dürü'l-mensûr fi tabakâti rabbati'l-hudûr* (Mısır: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1312/1894), 332; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/227; Ebü'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbu'l-Arabîyye, 1417/1996), 6/457.

²² İsfahânî, *el-Egânî*, 5/97; Fevvâz el-Âmilî, *ed-Dürü'l-mensûr*, 332; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/227; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 6/457.

²³ İsfahânî, *el-Egânî*, 5/97; Fevvâz el-Âmilî, *ed-Dürü'l-mensûr*, 332; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/227; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 6/457.

²⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 16/277-278.

²⁵ Ebü Bekr b. Abdullah b. Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer ve câmiü'l-gurer: el-Fâ'ik Sihâhü'l-Cevherî min kısmeti feleki'l-Müşterî: ed-Dürretü's-seniyye (mudıyye) fi ahbâri'd-devleti'l-Fâtımiyye*, thk. Birend Ratika, Edvard Bedin, Muhammed Said Cemaleddin, Jonhild Ceraf, Durutiya Kitafolseki (b.y.: İsa el-Bâbî el-Halebî, 1412/1992), 5/135-139; Ebü Amr eş-Şeybânî Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî (Beyrut: Darü'l-Kalem, 1397/1976), 458; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 382; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 5/348-352; Ebü'l-Fellâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnâvûd (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986), 2/435; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 8/294-300.

²⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 69/267; Ebü Bekr Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh b. Abbâs b. Muhammed b. Sûl-Tegin Bağdâdî Şatrancî Sûlî, *Eş'âr evlâdi'l-hulefâ ve ahbâruhum* (b.y.: Matbaatü's-Sâvî, 1355/1936), 91.

olayların şahidi İsmail b. el-Hüseyin'den²⁷ zikretmektedir. Rivayette Arîb'in Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî'nin kızı olduğundan, Bermekîler cezalandırıldığı sırada Arîb'in küçük yaşta olduğundan ve kaçırıldığından bahsedilmektedir.²⁸

Hristiyan sütannesinin Arîb'i köle olarak sattığı rivayeti göz önünde bulundurulduğunda onun, köle tüccarı Sinbis el-Mürâkibî tarafından alındığı görülmektedir.²⁹ Bazı kaynaklarda Arîb'i satın alan bu kişinin adı Abdullah b. İsmail el-Mürâkibî diye geçmektedir.³⁰ Hârûnürreşîd'in adamlarından olduğu anlaşılan ve sarayın bineklerinden sorumlu olan Abdullah b. İsmail, Arîb'i yetiştirip terbiye etmiş ve ona musiki sanatını öğretmiştir.³¹ Rivayete göre Basra'da eğitim gören Arîb, burada kaldığı süre içerisinde Horasanlı komutanlardan Hâtim b. Adî'nin (ö. ?) Uceyf (ö. ?) adındaki bir kâtibiyle görüşmeye başladı. Uceyf, sürekli Arîb'in efendisinin yanına gelir giderdi. Bu geliş gidişlerde Arîb'i gören Uceyf onunla mektuplaşmaya başladı ve nihayetinde Arîb de ona âşık oldu ve Uceyf'e kaçtı.³² Ancak bir süre sonra Uceyf'le sıkıntılar yaşamaya başlayan Arîb onu terk etti ve Bağdat'ta iken tanıdığı kişilerin yanına gitti. Arîb burada kaldığı süre içerisinde bir örtünün arkasından terennüm ettiği şiirlerle ve şarkılarıyla onları eğlendirirdi. Ancak bu durumun çok sürmediği anlaşılmaktadır. Nitekim bir defasında Abdullah b. İsmail'in yeğeni bu kişilerin bahçesinin yanından geçerken Arîb'in şarkı terennüm ettiğini duymuştu. Onu sesinden tanıyan bu genç, Arîb'in yerini hemen amcasına haber etti. Bundan sonra Arîb, Abdullah b. İsmail'in yanına dönmek zorunda kaldı.³³ Bu süre zarfında Arîb'in zaman zaman onun dayak ve işkencelerine maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Öyle ki Eftasî (ö. 515/1121) ve diğer müellifler bir defasında Abdullah b. İsmail'in, Arîb'e 100 kırbaç vurduğunu zikretmektedirler. Ayrıca bu rivayetlerin devamında Abdullah b. İsmail'in Arîb'e davranışlarından dolayı zaman zaman pişmanlık yaşadığı ve hatta bir süre sonra Arîb'e âşık olduğu kaydedilmektedir. Mesela o, bir defasında Arîb'e kötü davrandıktan bir gün sonra yaptıklarına pişman olup onun yanına gitmiş, onu başından ve ayaklarından öpmüş ve ona 10.000 dirhem vermiştir.³⁴

Arîb'in Abdullah b. İsmail'in yanında maruz kaldığı eziyetler Halife

²⁷ Halife Mu'tasım'ın dayısıdır.

²⁸ İsfâhânî, *el-Egâni*, 21/47.

²⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 69/267; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 16/277-278.

³⁰ Abdüsselâm Muhammed Hârûn, *Künâşetü'n-nevâdir* (b.y.: Mektebetü'l-Hanci, 1405/1984), 56.

³¹ Hârûn, *Künâşetü'n-nevâdir*, 56.

³² İsfâhânî, *el-Egâni*, 21/49; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 5/97.

³³ Eftasî, *el-Mecmûü'l-leffîf*, 154; İsfâhânî, *el-Egâni*, 21/49-50; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 5/99.

³⁴ Eftasî, *el-Mecmûü'l-leffîf*, 154; İsfâhânî, *el-Egâni*, 21/49-50; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 5/99.

Emîn'e ulaşınca halife, Arîb'i ondan aldı.³⁵ Denildiğine göre Arîb'in bu durumu Emîn'e babası Reşîd hayatta iken ulaştı. Bunun üzerine Emîn, Arîb'i sahibinden istedi ancak Abdullah b. İsmail vermedi. Emîn hilâfete geçince atlardan sorumlu olan bu adam, kendi can güvenliğinden korktu ve Emîn'in yanına gelerek onun elini öpmek istedi. Emîn ise buna müsaade etmedi ve boynunun vurulmasını emretti. Ancak Emîn'den onu affetmesi rica edilince halife onu hapse attırdı. Ayrıca ona verilen iktâlardan 500.000 dirhem vermesi istenildi. Bundan sonra Arîb, Abdullah b. İsmail'in evinden saraya getirildi.³⁶ Kaynaklarda bu olay ile ilgili biraz daha farklı rivayetler zikredilmektedir. İbn Asâkir bu rivayetten farklı olarak Halife Emîn'in onu köle tüccarlarından satın aldığını zikretmektedir.³⁷ Ancak İbn Asâkir'in andığı bu tüccar olsa olsa daha önceki rivayette bahsi geçen Abdullah b. İsmail'den başkası değildir. Diğer taraftan İbn Hacer, Emîn'in köle tüccarından Arîb'i kaçra satın aldığını belirtmese de İbn Tagrıberdî *en-Nücûmü'z-zâhire* adlı eserinde 100.000 dinar gibi afaki bir meblağ kaydetmektedir. Buna da delil olarak Emîn'in eğlence ve şarkıya çok fazla düşkün olmasını ifade etmektedir.³⁸ *İmâûş-şevâir*'de geçen başka bir rivayete göre ise Emîn, Fazl b. Rebî'e (ö. 208/823-24 [?]) Arîb'i kendisine almasını emretmişti. Fazl ne kadar sıkı pazarlık yapsa da Abdullah b. İsmail Arîb'in değerli bir cariye olduğunu biliyordu. Bu yüzden ancak 100.000 dinara anlaşabilmişlerdi.³⁹

Me'mûn ile sürdürdüğü iktidar mücadelesini kaybeden Halife Emîn 198/833 yılında öldürüldü.⁴⁰ Emîn ölünce Arîb'in tekrardan köle tüccarı Sinbis'e⁴¹ döndüğü ifade edilmektedir. Kaynaklar Arîb'in niçin daha önceden kendisine kötü davranan bir adamın yanına döndüğüne dair sarıh bir rivayet kaydetmemektedir. Bu konuyla ilgili sadece İsfahânî'de (ö. 356/967) bir rivayet bulunmaktadır. Buna göre Arîb için belirlenen 100.000 dinar ödenmeden Emîn ölünce Arîb'in efendisine geri döndüğü ifade edilmektedir. Arîb rahat bir şekilde de dönmemiş, kaçarak gitmiş-

³⁵ Eftasî, *el-Mecmû'î'l-leffîf*, 154; İsfâhânî, *el-Egânî*, 21/49-50; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 5/99.

³⁶ Eftasî, *el-Mecmû'î'l-leffîf*, 154; İsfâhânî, *el-Egânî*, 21/49-50; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 5/99.

³⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 69/267; Sûlî, *Eş'âr evlâdi'l-hulefâ*, 91.

³⁸ İbn Tagrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 2/160.

³⁹ İsfâhânî, *el-İmâû'ş-şevâir*, 53.

⁴⁰ Bağdâdî, *Kitâbü'l-muhabber*, 40; Ebû Hanife Ahmed b. Davud Dineverî, *Ahbârü't-tivâl*, thk. Abdül-münim Âmir (Kahire: Dâru İhyai Kütübü'l-Arabiyye, 1379/1960), 400; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasâr fi ahbârü'l-beşer*, 2/20; İmrânî, *el-İnbâ' fi târihi'l-hulefâ*, 95; Ebü'l-Fazl Celalüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, thk. Hamdî ed-Demirdâş (b.y.: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1424/2004), 223; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 8/478; Ebû Muhammed Affüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Ali b. Süleymân el-Yemânî el-Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân ve ibretü'l-yakzân fi ma'rifeti mâ yu'teber min havâdisi'z-zamân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417/1997), 1/351.

⁴¹ Sinbis'in adı bazen *İbnü'l-Murâkibî* diye geçmektedir. Bkz. İsfâhânî, *el-İmâû'ş-şevâir*, 53.

ti. Kaçarken Emîn'in Huld adındaki kasrından yola ip sarkıtmış ve öyle kaçmıştı.⁴² Bununla beraber Arîb'in yeniden Sinbis'in yanına dönmesinin sebebi, kuvvetle muhtemel yaptıklarından pişman olduktan sonra Sinbis'in kendine âşık olmasıydı. Burada açık bir şekilde anlaşılan, Arîb'in hilafet sarayından uzaklaşmış olmasıdır. Ancak ifade yerindeyse saray ile Arîb arasındaki bu ayrılık çok uzun sürmeyecektir. Bir süre sonra İbnü'l-Mürâkibî'den sıkılan Arîb, ondan da Haşin diye bilinen Türk komutan Muhammed b. Hâmid el-Hâkânî'ye⁴³ (ö. ?) kaçtı. Çünkü o sarışın ve mavi gözlüydü ve Arîb onu çok beğeniyordu.⁴⁴ Muhammed b. Hâmid ile görüşeceği zaman korkan ve tereddüt eden Arîb anlaşılması için ona gönderileceği mektuba şarkı sözleri yazarak görüşmek istediğini anlatırdı.⁴⁵ *Egânî*'deki ifadelerden o sıralarda Arîb'in Hâtim b. Adî (ö. ?) adında birisiyle de görüştüğü anlaşılmaktadır.⁴⁶ Ancak İsfahânî, Arîb'in önce Hâtim b. Adî'e mi yoksa Muhammed b. Hâmid'e mi kaçtığı konusunda bir açıklama yapmamaktadır. Kaynaklar Arîb'in daha sonra Sinbis'in yanına nasıl geçtiği konusunda bir bilgi vermese de Arîb'in üçüncü kez Sinbis'in yanına geçtiği anlaşılmaktadır. Sinbis her ne kadar Arîb'e âşık olsa da bu süre zarfında onun, Arîb'e daha önceden olduğu gibi kötü davrandığı ve eziyet ettiği görülmektedir. Hilafete geçen Me'mûn, Tûs'tan geldikten bir süre sonra efendisinin Arîb'e karşı olan bu davranışından haberdar oldu. Bu yüzden Arîb'e âşık olan Sinbis istemese de Arîb ondan satın alındı. Ancak Arîb'i çok seven Sinbis'in ona olan aşkıdan kırk gün sonra bu ayrılığa dayanamayıp öldüğü zikredilmektedir.⁴⁷ İbn Asâkir ve Zehebî'nin (ö. 748/1348) aktardığı bu rivayet, muhtemelen İsfahânî'den alınmıştır. Nitekim Me'mûn'un, Arîb'i alması İsfahânî'de ve ondaki rivayetleri aynen aktaran diğer kaynaklarda iki farklı şekilde zikredilmektedir. Birinci rivayete göre Me'mûn Bağdat'a gelince Muhammed b. Hâmid efendisi el-Mürâkibî'nin Arîb'e yaptıklarını anlattı ve Me'mûn el-Mürâkibî'nin getirilmesini emretti. Ona, Arîb'e kötü davranması konusundaki iddialar sorulunca el-Mürâkibî bunu inkâr etti. Me'mûn da ona yalan söylediğini ve Arîb'e kötü davrandığından haberi olduğunu söyledi. El-Mürâkibî, Sâhibü's-şurta tarafından hapse götürüldü ve Sâhibü's-şurta'dan itiraf edene kadar onu kırbaçlaması istenildi. Arîb bu durumdan haberdar olunca hemen bineğiyle hapishanenin olduğu yere geldi. Bu esnada kır-

⁴² İsfahânî, *el-İmâü's-şevâir*, 53.

⁴³ Bu isim İbn Kesîr'de Muhammed b. Hammâd diye zikredilmektedir. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/60.

⁴⁴ Eftasî, *el-Mecmûü'l-leff*, 154; İsfahânî, *el-Egânî*, 21/49-50; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 5/99.

⁴⁵ İsfahânî, *el-Egânî*, 21/67.

⁴⁶ İsfahânî, *el-İmâü's-şevâir*, 53.

⁴⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 69/267; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 16/277-278.

başlanmak için el-Mürâkibî'nin sırtı açılmıştı. Yüzü açık olan Arîb “*Ben Arîb'im şayet ben köleysem beni bana sat, şayet hürsem sen bana karışamazsın.*” diye bağırmaya başladı. Bu durum Me'mûn'a haber edilince halife, Kadı Kuteybe b. Ziyâd'dan Arîb'in bu durumunun mahkeme edilmesini istedi. Kadı, mahkemede el-Mürâkibî'den onu nasıl sahiplendiğini açıklamasını isteyince o bunu açıklayamadı.⁴⁸ Arîb hakkında gerek mahkemede gerekse diğer süreçlerde izlenen politika hiçbir köle ya da cariyeye hakkında izlenmedi. Nitekim aynı rivayetin devamında Kadı Kuteybe b. Ziyâd'ın (ö. ?) halifeye söyledikleri de bunu açık bir şekilde göstermektedir. O Me'mûn'a “*Hiçbir köle ya da cariyeye hakkında uygulanmayan Arîb için yapıldığını bir benzerinin daha önce satın alınan hiçbir kölede görülmediğini*” söylemiştir.⁴⁹ İkinci rivayette ise Me'mûn'un Arîb'i, el-Mürâkibî'den 50.000 dirhem veya 5.000 dinara satın aldığı bahsedilmektedir. Ancak Me'mûn bizzat kendisi bir köle satın alırken 5.000 dinardan fazla vermemeye yemin ettiği için bu kadar verdiğini söylemektedir. Bu yüzden Abdullah b. İsmail'e onu razı etmek için memnun kalacağı ve daha fazlasını kazanacağı şeyler vereceğini ifade etmişti. Ona iki tane kırmızı yakut yüzük vermiştir ki ikisinin değeri 2.000 dinardı. Ayrıca ona bir senelik hil'at giydirmişti. Ancak Arîb'in çok değerli bir cariyeye olduğunu bilen Abdullah b. İsmail, “*Arîb benim hayatımdır.*” diyerek bunlara bile razı olmadığını belirtmişti. Me'mûn'un huzurundan ayrılan Abdullah b. İsmail'in kısa sürede aklını kaybettiği ve kırk gün sonra öldüğü kaydedilmektedir.⁵⁰ İbn Asâkir ve Zehebî'de geçen rivayet İsfahânî'de geçen bu ikinci rivayet ile aynıdır. Bundan sonra Me'mûn ve Arîb'in birbirlerine âşık oldukları görülmektedir. Öyle ki Me'mûn'un Arîb'e son derece bağlı olması Arîb'in zamanla Arîb el-Me'mûniyye ismiyle anılmasına sebep olmuştur. Arîb sürekli halifenin yanındaydı ve Me'mûn'un seferlerine dahi iştirak ederdi. Bu seferlerde geceleri halifeye şarkılar söylerdi.⁵¹ İbnü'l-Mu'tez seferlerde onun için deve üzerinde özel bir hevdec (kubbeli çadır) tertip edildiğini rivayet etmektedir. Arîb sefer esnasında hevdec içinde iken şiirler söyleyerek insanlara moral verirdi. Yine bu seferler esnasında başta Me'mûn olmak üzere halifenin yakın adamlarına da şarkılar söylerdi.⁵² Ancak Arîb'in Me'mûn'a olan sevgisinin

⁴⁸ İsfâhânî, *el-Egânî*, 21/52; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 5/100; Fevvâz el-Âmilî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 335.

⁴⁹ İsfâhânî, *el-Egânî*, 21/52; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 5/100; Fevvâz el-Âmilî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 335.

⁵⁰ İsfâhânî, *el-İmâü'ş-şevâir*, 54; Suyûtî, *Târihu'l-hulefâ'*, 238.

⁵¹ Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ' = İrşâdü'l-erib ilâ ma'rifeti'l-edib*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1413/1993), 1/162.

⁵² İsfâhânî, *el-Egânî*, 21/50-51; Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî,

de geçici olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kısa bir süre sonra halifeden kurtulmanın yollarını aramaya başladı. Nihayetinde Muhammed b. Hâmid ile tekrar görüşmeye başlayan Arîb'in ondan bir de kız çocuğu dünyaya geldi. Bu durum Me'mûn'a ulaşınca halife, Muhammed b. Hâmid ile Arîb'i evlendirdi. Ancak bu da öyle hemen olmamış doğal olarak Arîb bu süreçte de sıkıntılar yaşamıştı. Rivayete göre Me'mûn önce onu bir ay boyunca karanlık ve hiç güneş girmeyen hela gibi bir yere hapsetti. Burada kaldığı süre boyunca Arîb'in üzerinde sadece yünden bir cübbe ve yakasız bir gömlek vardı. Her gün ona kapı altından bir ekmek, tuz ve su veriliyordu. Bir ay sonra onun bu durumu Me'mûn'a hatırlatılınca halife, Arîb'in çıkarılmasını emretti. Çıkarıldığında hiç konuşmadan Muhammed'e olan aşkını dile getiren şarkısını mırıldanmaya başladı. Bundan son derece etkilenen Halife Me'mûn da onu İbn Hâmid ile evlendirdi. Mehir olarak da 400 dirhem belirlendi.⁵³

Bizans seferi dönüşü Halife Me'mûn 218/833'de öldü, hilafete Mu'tasım geçti.⁵⁴ Me'mûn öldüğünde onun mirasından tek satılan Arîb oldu. Ne başka bir köle ne de başka bir cariye satılmıştı. Bazı kaynaklara göre Mu'tasım, onu 100.000 dirheme⁵⁵ diğer bazı kaynaklara göre ise 1100 dirheme satın almıştı.⁵⁶ Arîb gibi bir cariyenin 1100 dirheme satın alındığına dair rivayetler zayıf gözükmektedir. Nitekim onun hakkında daha önce zikredilen miktarlar düşünüldüğünde ilk rivayetin daha doğru olduğu kanaati ağır basmaktadır. Arîb, Mu'tasım'a geçtikten sonra onun hayatında yeni bir dönem başladı. Zira halife onu satın aldıktan sonra azat etti.⁵⁷ Arîb bun-

el-Vâfi bi'l-vefeyât, thk. Ahmed Arnavut Türkî Mustafa (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000), 19/367.

⁵³ İsfâhânî, *el-İmâû'ş-şevâir*, 54; Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ'*, 238.

⁵⁴ Ebû Yûsuf Yâ'kûb b. Süfyan b. Cuvvân el-Fârisî Fesevî, *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981), 1/202; Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn = Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtede' ve'l-haber fi eyyâmî'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men âsarâhüm min zevî's-sultânî'l-ekber*, thk. Halîl Şehâde (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1408/1988), 3/320-321; Ebû Ali Ahmed b. Muhammed İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkibü'l-himem*, thk. Ebu'l-Kâsım İmâmî (Tahran: Seruş, 1420/2000), 4/168-171; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 11/24; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 5/576-579; Hasan b. Ebû Muhammed Abdullah Hâşimî Abbâsî Safedî, *Nüzheti'l-mâlik ve'l-memlûk fi muhtasâri sîre min veliyyi Mısır mine'l-müluk: yüerrihu min asri'l-feraine ve'l-enbiyâ hattâ sene 717h.*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1423/2003), 98; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 8/645-650.

⁵⁵ Şevki Dayf, *Tarihü'l-edebi'l-Arabî: asrû'd-üvel ve'l-ımarat: el-Ceziretü'l-Arabiyye, el-İrak, İnan* (Mısır: Dârü'l-Maârif, 1960), 3/60; İbn Tagrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 2/250; İsfâhânî, *el-Egânî*, s. 53; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 5/101; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 19/364; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân*, 16/368.

⁵⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 69/267; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 16/277-278.

⁵⁷ İbn Tagrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 2/250; İsfâhânî, *el-İmâû'ş-şevâir*, 53; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 5/101; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 19/364; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân*, 16/368.

dan sonraki hayatında Mu'temid'e (ö. 279/892) kadar Mühtedî hariç bütün halifelerin meclislerinde bulunmuş, isteğe binaen şiir terennüm edip şarkı söylemiştir. Pek çok çalgı aletini ustalıklı kullanabilen Arîb, isteğe göre şarkılarını bu aletlerle söz konusu meclislerde icra etmiştir.⁵⁸ Mesela o, Mütevekkil'in eğlence meclislerinin vazgeçilmeziydi. Halife için şarkılar terennüm eder, sonrasında halifenin yanına oturur ve beraber nebiz içerler, Arîb de bir taraftan şarkı söylerdi. Bu durum halife sarhoş olana kadar devam ederdi.⁵⁹ Mütevekkil özellikle Arîb'in şarkılarını dinlemek için *Şibdâz* denen bir kasır inşa etti. Kasrın ortasına Âzâc denen dikdörtgen ve tavanı kubbeli olan üç tane yer yaptırdı. Bunlardan birinde Arîb eğlence meclisleri için şiir okur, şarkı söylerdi. Mütevekkil'in Arîb'e olan bu ilgisi eşi Kabîha'yı bile kıskandırmıştı.⁶⁰

181/797 yılında Bağdat'ta doğan Arîb doksan altı yaşına kadar yaşadı.⁶¹ Safedî (ö. 764/1363), Arîb'in 230/845'lerde öldüğünü aktarmaktadır.⁶² Onun Mu'temid dönemine ulaştığına dair rivayetler ve yaşı göz önünde bulundurulduğunda Safedî'nin bu aktarımının yanlış olabileceği ihtimali öne çıkmaktadır. Ayrıca bazı kaynaklar Arîb'in 277/890 Rebîülâhîr ayında doksan altı yaşında iken Surre men raâ'da (Sâmerrâ) öldüğünü kaydetmektedir.⁶³ Diğer taraftan eserinde meşhur kişilerin ölümüne yer veren İbnü'l-Cevzî, Arîb'in 131/748 yılında dünyaya geldiğini ve 227/842 senesinde Halife Mu'tasım'ın vefat ettiği yıl onun da öldüğünü aktarmaktadır.⁶⁴ Arîb'le ilgili diğer rivayetler, ayrıca kendisinin sekiz halife gördüğünü ifade etmesi, İbnü'l-Cevzî'nin bu rivayetine ihtiyatlı yaklaşmayı gerektirmektedir.

2. Arîb el-Me'mûniyye'nin Ekonomik ve Siyasi Gücü, İlmi Yönü ve Vasıfları

Arîb'in ekonomik durumu ve sahip olduğu servet dikkat çekicidir. Halifelerden aldığı ihsanlar, onu ihsanda bulunacak duruma getirmişti. Hamevî'nin aktardığı ve Cahza (ya da Cuhza) adında bir şairin Arîb'le yaşadığı şu olay, onun bu durumunu açık bir şekilde göstermektedir:

⁵⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 69/268-277; İsfâhânî, *el-Egânî*, 21/46, 59-60.

⁵⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 69/271.

⁶⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 69/273.

⁶¹ İsfâhânî, *el-Egânî*, 5/97; Fevvâz el-Âmilî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 332; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/227; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl fi't-târîh*, 6/457.

⁶² Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 19/364.

⁶³ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasâr fi ahbâri'l-beşer*, 2/54; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 69/277; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/61; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî*, 1/232; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn: Terâcimü muşannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.), 6/279; Yemût, *Şâirâtü'l-Arab*, 237.

⁶⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 11/126.

“Bir gün Şervîn el-Mugannî ve Şair Ebü'l Anbesse ile Arîb'in yanına girdim. Ben daha o dönemler üzerimde kaba ve minteka olan bir gulamdım. Arîb beni yadırgadı ve benim kim olduğumu sordu. Şervîn ona 'Bu senin akrabalarından bir gençtir. Ca'fer b. Mûsâ b. Yahyâ b. Hâlid'in oğludur. O tanbur ile şarkı söyleyebiliyor.' dedi. Arîb beni yanına çağırdı ve bir tanbur istedikten sonra bana tanbur ile şarkı söylememi emretti. Ben de birkaç parça söyledim. Arîb bu şarkıları çok beğendi ve beni takdir etti. Bana ileride iyi bir müzisyen olacağımı söyledi. Bana da yüz dinar verilmesini emretti.”⁶⁵

Egânî'de de benzer rivayet aktarılmakta, buradaki miktar elli dinar olarak kaydedilmektedir.⁶⁶ Yine bu bağlamda müellif Vişâ (ö. 325/936), Arîb'in altınlarla süslenmiş bir gömlek giydiğini kaydetmektedir.⁶⁷ Ayrıca Abdullah b. İsmail'e kendi ücretini ödeme teklifinde bulunmuş olmasını yeniden zikretmek konunun daha iyi anlaşılması açısından yerinde olacaktır.⁶⁸ Arîb'in öldükten sonra geride birçok mal, mücevher, arazi ve ev bıraktığı söylenmektedir.⁶⁹ Bütün bu rivayetlerden onun refah seviyesinin iyi olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Diğer taraftan kaynakların ihtilafı olduğu bir durumu da burada bahsetmek gerekmektedir. Bazı kaynaklar, bu ihsanların ve ekonomik rahatlığın yanı sıra Emîn dâhil sekiz halife gören Arîb'in bazı halifelerden dayak yediğini aktarmaktadır. İbn Hacer özellikle Mu'tasım'ın, Arîb'i sıklıkla dövdüğünü kısa bir süre sonra da eğlence meclisine iştirak etmesi için geri çağırdığını zikretmektedir.⁷⁰ Bununla beraber İbn Kesîr (ö. 774/1373), Arîb'i en çok seven halifeleri zikrederken İbn Asâkir'in rivayetinde geçen Mu'tasım'ı farklı aktarmıştır. İbn Asâkir'deki rivayetin aksine Arîb'in gördüğü halifeler arasında iki halifenin kendisini çok sevdiği ifade edilmektedir. Bunlar Me'mûn ve Mu'tasım'dır.⁷¹

Arîb'in halifelerle bahsi geçen yakınlığı ve sahip olduğu ekonomik güç onu siyasete kısmen yön verebilecek güce ulaştırmıştır. Öyle ki o, halife ve veliahtlara kompo kurabilecek siyasi nüfuza sahip ulabilmiştir. Bu durum, Arîb'in Abbâs b. Me'mûn'a yazdığı bir mektuptan açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Buna göre, Abbâs b. Me'mûn, Mu'tasım'la beraber Bizans'a sefere çıkmıştı.⁷² Bu sefer esnasında Arîb, Abbâs b. Me'mûn'a bir

⁶⁵ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 1/218.

⁶⁶ İsfâhânî, *el-Egânî*, 21/48.

⁶⁷ Muhammed b. Ahmed b. İshâk b. Yahyâ Ebu't-Tayyib el-Vişâ, *ez-Zarîf ve'z-Zürafâ*' (Mısır: Mektebetü'l-Hancı, 1372/1953), 219.

⁶⁸ Eftasî, *el-Mecmûü'l-leffî*, 154; İsfâhânî, *el-Egânî*, 21/49-50; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 5/99.

⁶⁹ Dayf, *Tarihü'l-edebi'l-Arabi*, 4/88.

⁷⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 69/269.

⁷¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/60.

⁷² Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasâr fi ahbâri'l-beşer*, 2/34; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 4/220-222;

mektup gönderdi. Mektubunda ona “*Sen yanındaki eşeği (Mu’tasım’ı kast ederek) öldür, ben de yanındaki tek gözlü şeytani (Vâsık’ı (ö. 232/847) kast ediyor) öldüreyim.*” dedi. Bu sefere çıkarken Halife Mu’tasım, Vâsık’ı Bağdat’ta kendi yerine halef bırakmıştı. Sefer dönüşünde kendisine düzenlenecek olan komplodan haberdar olan Mu’tasım, Abbâs b. Me’mûn ve ona yardım eden diğer kişileri öldürdü. Daha sonra hilafet merkezine dönen Mu’tasım bir süre sonra Arîb’in söz konusu mektubunu buldu. Mu’tasım onu öldürmedi; ancak Arîb saray çevresinden uzaklaştırıldı.⁷³ Kuvvetle muhtemel Arîb’in öldürülmemesi, Mu’tasım’ın ona olan sevgisindedir.

Arîb sahip olduğu ses ve yetenek ile kendisini dinleyenleri ve katıldığı meclislerdeki herkesi etkileyebilmiştir. Mesela Arîb, Emîn’in yanına geldikten sonra ona ilk şarkı söylemeye başladığında onun tegannîsi Emîn’in o kadar çok hoşuna gitmiş ki deyim yerindeyse halife adeta kendinden geçmişti. Bu yüzden Arîb’den defalarca aynı şarkıyı söylemesini istemişti. Arîb’in sesi ve şarkıyı icra etmesi karşısında hayranlığını gizleyemeyen Emîn, mecliste bulunan Fazl b. Rebî’ye “Günlerce şarkı söylese dinlerim ve sanki her söylediğinde daha da güzel söylüyor.” demişti.⁷⁴ Arîb’in dönemindeki şarkıcıların çoğu onun ulaştığı bu konuma ulaşamamıştır. Muhteşem denebilecek yeteneklere sahip olan Arîb’in okuduğu taksimleri kimse onun gibi icra edememiştir. Bu durum ona karşı kıskançlığı körüklemiş ve bazıları Arîb’in beceriksiz olduğunu söylemişlerdir. *Egânî*’de geçen şu rivayet ona karşı yapılan hakaretlerin de sebebini göstermesi bakımından kayda değerdir:

“Müziyen Hişâmî Ebû Abdullah bir defasında Mu’tez’in eğlence düzenlediği bir meclise davet edilmişti. Mu’tez içki içerken Arîb de şarkı söylemekteydi. Mu’tez, Hişâmî’den de bir şarkı söylemesini istemişti. Hişâmî de efendisi Mütevekkil’in öldürülmesinden beri bu işe tövbe ettiğini, artık şarkı söylemediğini ifade etmişti. Bunun üzerine Arîb: Aferin sana iyi ki tövbe etmişsin. Çünkü senin şarkıların anlamsız olduğu kadar, yanlış ve bir aletle de çalınmamaktadır.” şeklinde ona hakaret etmişti. Bunun üzerine mecliste bulunan herkes gülmüştü. Hişâmî de son derece utanmış, bundan sonra Arîb’e hep hakaret etmiş ve onun bu sanattaki maharetini küçümsemişti. “Onun sayı olarak 1000 ama anlam olarak bir şarkısı var.” derdi.⁷⁵

Arîb iyi bir şarkıcı olmasının yanı sıra şiire hâkim iyi bir şair, edip, hat sanatını bilen uzman bir hattat ve aynı zamanda şaşırtacak dere-

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 6/37-38; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 9/56-58.

⁷³ İsfâhânî, *el-Egânî*, 21/60; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 5/106.

⁷⁴ İsfâhânî, *el-Egânî*, 21/52.

⁷⁵ İsfâhânî, *el-Egânî*, 21/46.

cede iyi bir hatipti.⁷⁶ Şevki Dayf onun gazelde oldukça iyi olan birkaç şairden biri olduğunu ifade etmektedir.⁷⁷ Muhammed b. Halef Vekî'den aktarılan şu rivayet de Arîb'in ilmi yönünü ve vasıflarını göstermesi bakımından kayda değerdir: "Arîb'ten daha iyi çalabilen, sanatta ve güzellikte ondan daha üstün ve hitabette daha kuvvetli, daha hızlı cevap verebilen ve ondan daha iyi satranç ve tavla oynayabilen, iyi hasletlerin hepsini kendinde toplayan onun gibi bir bayan daha görmedim."⁷⁸ Bu meyanda Kâdılkudât Yahyâ b. Eksêm (ö. 242/857) de onun bu özelliklere fazlasıyla sahip olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹ İbn Hacer de bir bayanda aranabilecek bütün güzel ve ilginç hünerlerin Arîb'de olduğunu belirten rivayetiyle diğerlerini doğrulamaktadır.⁸⁰ Kaynaklarda geçen bir rivayete göre o, eğitimi için Basra'ya gitmiş ve burada eğitim almıştır. Hattatlığın yanı sıra burada nahiv, edebiyat, şiir ve musiki alanlarında eğitim görmüştür. Ayrıca bu ilimlerdeki yetkinliğini de katıldığı ilmi meclislerde kanıtlamıştır.⁸¹ Onun dil konusundaki hâkimiyeti yeteneğinin yanı sıra aldığı derslerden gelmektedir. Dönemin önemli nahiv âlimlerinden olan Ebû Osman el-Mâzini'den (ö. 249/863) ne kadar süre olduğu açık olmasa da nahiv dersleri aldığı ilgili bir rivayetten anlaşılmaktadır. Buna göre Arîb bir gün Halife Vâsık'ın meclisinde bir şarkı söylemiş. Bu şarkının mısralarında geçen bir kelimenin irabı konusunda tartışma çıkmıştı. Arîb de tartışmaya dahil olmuş ve Ebû Osman el-Mâzini'nin kendisine öğrettiği şekli açıklayarak Arap dili konusundaki ilmini kanıtlamıştı.⁸² İbnü'l-Mu'tez de Arîb'in yazdığı şiirlerdeki belâğâtın dönemin müellifleri tarafından teyit edildiğini aktarmaktadır. Ayrıca onun, Ca'fer b. Yahyâ'nın kızı olması böyle bir yeteneğe sahip olabilmesine delil gösterilmekte ve bunun gayet tabii olduğu ifade edilmektedir. Örneğin Arîb'in âşık olduğu sarışın bir Türk olan Muhammed el-Hâkânî'ye yazdığı bir şiirden bazı mısralar şu şekildedir:

”بأبي كل أصهب
أزرق العين أشقر

⁷⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 69/267; İbn Tagrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 2/250; İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü'ş-şu'arâ*, 425; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 16/277.

⁷⁷ Dayf, *Tarihü'l-edebi'l-Arabi*, 3/374.

⁷⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/60; İsfâhânî, *el-Egânî*, 21/43.

⁷⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/60; İsfâhânî, *el-Egânî*, 21/43.

⁸⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 69/267; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Muhtasâru târihi Dimaşk li-İbn Asâkir*, thk. Ruhiye en-Nehhas, Murad Mutî, Riyâd Abdülhamid, Muhammed (Dimaşk/Suriye: Dârü'l-Fikr, 1404/1984), 20/181.

⁸¹ İsfâhânî, *el-Egânî*, 21/48.

⁸² Takiyyüddîn Ebûbekr b. Ali İbn Hucce el-Hamevî, *Semerâtü'l-evrâk* (Mısır: Mektebetü'l-Cumhuriyyetü'l-Arabiyye, ts.), 1/3; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/352; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 12/13; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân*, 14/446; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 17/384.

جَنِّ قَلْبِي بِهِ
وَلَيْسَ جَنُونِي بِمَنْكَرٍ⁸³

“Yemin olsun ki bütün kumrallar,
Mavi gözlü sarışındır.
Kalbim ona deliler gibi âşık,
Deli gibi âşık olmam da inkâr edilemez.”

Arîb’in Arap diline ve edebiyatına olan bu derece hâkimiyeti bu dili ustalıkla kullanmasına yansımıştır. O, kendisinin neyi kast ettiğini istekte bulunduğu kişiden başka kimse tarafından anlaşılamayacak derecede yazacak kadar bu dilin inceliklerine hâkimdi. İbnü’l-Cevzî onun bu özelliğiyle ilgili şöyle bir örnek zikretmekte ve bu konuda onun çok zeki olduğunu vurgulamaktadır:

”كُنْتُ إِلَى بَعْضِ النَّاسِ: أَرْدْتُ، وَلَوْلَا، وَلَعَلَّ. أَفَكْتُبُ تَحْتَ أَرْدْتُ: لَيْتَ، وَتَحْتَ لَوْلَا: مَاذَا، وَتَحْتَ لَعَلَّ: أَرْجُو، فَقَامَتْ وَمَضَتْ إِلَيْهِ.“

Arîb bir adama şiir yazdı ve şiirde şifreli olarak yerleştirilmiş yukarıdaki üç kelime buluyordu. Arîb bu adamdan, istedim (Ar. اردت) kelimesinin altına keşke (Ar. لو لا), kelimesinin altına ne (Ar. ماذا), kelimesinin altına ümit ediyorum (Ar. أرجو) kelimelerini yazmasını isteyerek şiirden ne anlaması gerektiğini şifreli bir şekilde iletmiştir. Daha sonra da kalkıp onun yanına gitmiştir⁸⁴.

Onun ilmi nahivle sınırlı kalmamış, musiki alanında da dönemin duayeni olmuştur. Musikide notalara son derece hâkim olan Arîb, dönemindeki bütün telli çalgı aletlerini çalabilirdi. Sahip olduğu bu özellikleri bakımından kendi zamanında onun yaptığı bu işi yapanlardan hiçbir kadının onunla mukayesesi mümkün değildi. Özellikle eski hicaz makamındaki eserleri icra etmede son derece mahirdi. Bu bağlamda, halife cariyelerinden onun mertebesine ulaşabilen hiçbir kimse olmamıştır, demek iddialı bir ifade olmayacaktır. Ona ne saray hayatının en mükemmel imkânlarıyla yetişenler ne de halk arasında Araplar içinde yetişenler benzemekteydi.⁸⁵ Arîb özellikle Sannâce denen telli aleti çok iyi çalar ve bu aletle çalınan câhiliye dönemi kasidelerini çok güzel icra ederdi. Nitekim Me’mûn döneminin ünlü şarkıcılarından İshâk el-Mevsilî (ö. 235/850) onun bu aletle icra ettiği bir taksime karşı hayranlığını gizleyememiş, onun söylediği şekliyle bu parçayı ezberlemişti.⁸⁶ Hatta Me’mûn İshâk el-Mevsilî’nin musikideki ilmini ölçmek için imtihan ederken ondan Arîb’in şarkılarını seslendirmesini, ri-

⁸³ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 5/97.

⁸⁴ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, 11/126.

⁸⁵ İsfâhânî, *el-Egâni*, 21/43.

⁸⁶ İsfâhânî, *el-Egâni*, 21/43-44.

timleri ve parçanın icrasını Arîb'e göre yapmasını istemişti.⁸⁷ Birçok alanda bu derece iyi olan Arîb kendi cariyelerinden bazısını da musiki alanında yetiştirmiştir. Kendisi bir davete gidemeyecekse ya da bir eğlence meclisine katılmayacaksa bu cariyelerini göndermiştir. Tuhve ez-Zâmira ve Bid'a bu meyanda kaynaklarda en çok zikredilen iki cariyesidir.⁸⁸

Şiir ve şarkı sözleri yazabilen ve bunları besteleyen Arîb ile Halife Vâsık beste konusunda defalarca yarışmışlardır. Bir şiirde Vâsık beste yaptıktan sonra Arîb de beste yapardı ve Arîb'in bestesi Vâsık'ın yaptığı besteden çok daha güzel olurdu.⁸⁹ Arîb'in birçok şarkısı ve bestelenmiş şiiri vardı.⁹⁰ Bu meyanda kendisi de bir şair ve musikişinas olan İbnü'l-Mu'tez, Arîb ile ilgili şu rivayeti kaydetmektedir: "Bir gün Mu'temid, sözlerini Arîb'in kaleme aldığı şarkıların toplanmasını emretti. Bunun üzerine Arîb'ten şarkılarını yazdığı defterler ve sayfalar istendi. Hepsini toplandığında yekünü 1000 şarkıydı."⁹¹ Hatta bir defasında İbn Hurdâzbih bizzat Arîb'e kaç şarkısının olduğunu sormuş; Arîb de o ana kadarki şarkılarının 1000 tane olduğunu cevabını vermişti.⁹² Nüveyrî de İbnü'l-Mu'tez ile Ebü'l-Anbese'nin divanlarında geçen ve kendi hizmetkârlarına öğrettiği şarkılar dâhil Arîb'in 1125 şarkısı olduğunu kaydetmektedir.⁹³ Onun yazdığı şiirler ve besteler bazen halifele-re özel olmuştur. Örneğin İbn Asâkir, Arîb'in Müstaîn ile ilgili yazdığı birçok şiiri kaydetmiştir. Bu şiirlerden bazı kısımlar şu şekildedir:

«بارتياح الخليفة المستعين
جمع الله كل دنيا ودين
وبعدل الخليفة المستعين
استجارت من البكاء جفوني.»
«المستعين إمام أمة أحمد
عم الإله سوايغ النعماء
الله من على الإنام بملكه
لولاه كانوا في دجى عشواء
يا خير م قصدت له آمالنا
لسداد نغر أو لبذل عطاء
أعطاك في العباس رب محمد
ما يأمل الخلفاء و الأمراء
ووقاك فيه والرعية كلهماما تحذر الآباء في الأبناء.»⁹⁴

⁸⁷ İsfâhânî, *el-Egâni*, 21/45.

⁸⁸ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 19/365.

⁸⁹ Geniş bilgi için bkz. İsfâhânî, *el-Egâni*, 21/59,60.

⁹⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 16/278.

⁹¹ İsfâhânî, *el-Egâni*, 21/44; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 5/96.

⁹² İsfâhânî, *el-Egâni*, 21/44; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 5/96.

⁹³ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 5/96.

⁹⁴ Şiirlerin tamamı için bkz. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 69/274-277.

“Halife Müstaîn’in hilafeti kuşanmasıyla
Allah (cc) bize din ve dünya işlerini topladı.
Onun adaleti sayesinde,
Gözlerim ağlamaktan kurtuldu.
Müstaîn, Ümmet-i Muhammed’in İmamı,
Allah teala yeryüzünü hayırla doldurdu.
Alah teala bizi onun hilafeti ile nimetlendirdi,
Şayet bizi onunla şereflendirmeseydi muhakkak ki gece karanlığı gibi
olurduk.

Seninle hayrı ve emellerimizi gerçekleştirmeyi,
Düşmanlarımızı savuşturmayı ve bol ihsan ümit ediyoruz.
Muhammed’in (s.a.v.) Rabbinden Abbasoğulları içinde,
Halifelerin ve komutanların istediği her şeyi sana vermesini,
Seni ve tebaanın tamamını oğulları hakkındaki korkulardan emin kıl-
masını ümit ediyoruz.”

Sıbt İbnü’l-Cevzî ve Zehebî de Mu’temid’in cariyesi olduğunu be-
lirttikleri Arîb’e miktar belirtmeden çok mal verdiğini, Arîb’in de onu
metheden kasideler yazdığını kaydetmektedir.⁹⁵ Tegannî ve şiirlerdeki
hünerlerinin yanı sıra Arapların nevâdir⁹⁶ türü olarak kaydettiği ha-
berleri rivayet etmede de Arîb’ten sonra onun gibi bir başkasının daha
gelmediği zikredilmektedir. Ayrıca Arîb’in bestelediği sözlerin kıssa-
sını da bildiği, istenildiği takdirde hikâyesini anlattığı da rivayetler
arasındadır.⁹⁷

Arîb ilmî alanda sahip olduklarıyla yetinmemiş ve sürekli kendini aşma
yollarını aramıştır. O, kendi dönemindeki ediplerle de görüşür, sohbet
eder ve ilmî yönden gelişimini devam ettirirdi. İbrahim b. el-Müdebbir,
Saîd b. Humeyd, Yahyâ b. İsâ b. Münâre onun sıklıkla görüştüğü edip-
lerdi. Onlarla bir mecliste toplandığı zaman Arap edebiyatı üzerine ilmî
müzakereler yaparlardı. Öyle ki Arîb onlarla yaptığı ilmi sohbetleri baş-
ka meclislerdeki eğlenceye tercih etmiştir.⁹⁸ Onun edebiyattaki mahareti
Halife Me’mûn’u bile şaşırtırdı. Bir defasında ona kızan Me’mûn ondan
günlerce uzaklaşmış sonra Arîb hastalanınca yanına gitmişti. Ona “Ayrılı-
şın azabını nasıl buldun?” diye sorunca Arîb “Şayet ayrılığın acısı olmasaydı
vuslatın tadı bilinmezdi, kim ki öfkenin başlamasını kınar, rıza akıbetini öldürür.”

⁹⁵ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mirâtü’z-zamân*, 16/161; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 20/249.

⁹⁶ Bu türden eserler halifelerle, ailelerle ya da kişilerle ilgili genel tarih kitaplarında zikredil-
meyen haberleri aktarmaktadır. Örneğin bkz. Muhammed b. Diyâb İtlîdî, *Nevâdirü’l-hulefâ’*
= *İlamü’n-nâs: bima veka’a li’l-Berâmike ma’a beni’l-Abbâs*, thk. Muhammed Ahmed Abdülazîz
Sâlim (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1425/2004).

⁹⁷ İsfâhânî, *el-Egânî*, 21/65-66.

⁹⁸ İsfâhânî, *el-Egânî*, 21/62.

dedi. Arîb'in verdiği bu veciz cevap karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen Me'mûn bu olayı arkadaşlarına da anlatmıştır.⁹⁹

Arîb'in belâgâta hâkimiyeti, yazdığı yüzlerce şiir ve kaside ile Arap edebiyatındaki yerini almıştır.¹⁰⁰ O, sadece 1000'in üstünde kaleme aldığı ve bestelediği şiirlerle zikredilmemiş aynı zamanda yaşadığı destânî aşklarla da edebiyatta kendinden bahsettirmiştir. Önce Muhammed b. Hâmid'e âşık olan Arîb, Mütevekkil zamanında da Sâlih el-Münzirî el-Hâdim'e âşık olmuş ve onunla gizlice evlenmiştir. Arîb sevdiği adamları şiirlerinde kendine özgü bir üslupla dile getirirdi ve bu bir başkası tarafından asla anlaşılmazdı. Bir defasında kaleme aldığı bir şiirinde Sâlih el-Münzirî'yi sevdiğini anlatmış ve bunu Halife Mütevekkil'in önünde terennüm etmiştir. Mütevekkil onun neyi kastettiğini dahi anlamamıştır.¹⁰¹ Bu meyanda onunla ilgili anlatılan aşk hikâyelerinden bir diğeri de Benî Hâşim'den Ebû İsâ b. er-Reşîd'e olan aşkıdır. Arîb, Ebû İsâ b. er-Reşîd'i o kadar çok seviyordu ki letafetten bahsedeceği zaman Ebû İsâ'nın yüz güzelliğinden hareketle konuşurdu. Ebû İsâ'ya bu derece âşık olması onun da tıpkı kendisi gibi çok güzel şarkı söylemesindendi.¹⁰² Hatta o, bir defasında Halife Mu'tez'i de sırf Ebû İsâ b. er-Reşîd'i andırdığı ve ona benzediği için beğendiğini ifade etmiştir.¹⁰³ İşte onun yaşadığı dillere destan bu aşk hikâyeleri de Arap edebiyatındaki yerini almıştır. Halk, meşhur âşıkları zikredeceği zaman tıpkı Leyla ile Mecnûn ve Yûsuf ile Züleyhâ hikâyeleri gibi Arîb'in destansı aşk hikâyelerini örnek vermiştir. Eserinde Kays ve Leylâ'nın aşkı gibi Arap tarihindeki meşhur âşıkları ve hikâyelerini ele alan İbn Serâc, Arîb'i de bu meyanda zikretmektedir. Onun Alleveyh adındaki biriyle dillere destan bir aşk yaşadığını kaydetmektedir. Hatta Arîb'i, onun sevgisinden ölecek kadar seven Abdullah b. İsmail bile Arîb'in, Alleveyh'e olan sevgisi sebebiyle onların görüşmelerine izin vermiştir.¹⁰⁴

Sonuç

Kölelik müessesesi insanlığın en uzak tarihlerinde dahi görülmektedir. Birinin bir başkası tarafından zorla birtakım işlerde çalıştırılması şeklinde tezahür eden bu yaşam tarzı, İslâm dininin getirdiği emirlerle

⁹⁹ İsfâhânî, *el-Egâni*, 21/63; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 5/105-106.

¹⁰⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 69/267; İbn Tagrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 2/250; İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü's-şu'arâ*, 425; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 16/277.

¹⁰¹ Fevvâz el-Âmilî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 336; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/61; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 5/107.

¹⁰² İsfâhânî, *el-Egâni*, 21/45; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 4/218.

¹⁰³ İsfâhânî, *el-Egâni*, 21/59.

¹⁰⁴ Ebû Muhammed Ca'fer b. Ahmed b. el-Hüseyn İbn Serrâc, *Mesâriü'l-uşşâk* (Beirut: Dâru Sadır, ts.), 2/152-153.

kaldırılmıştır. Hz. Peygamber de uygulamaları ile bunu desteklemiştir. Ancak bu kurum sonraki dönemlerde savaşlar ve ticaret gibi sebeplerle devam ettirilmiştir. Köle grubundan olan cariyeler de aynı muameleyi görmüş, pazarlarda ücreti mukabil alınıp satılmışlardır. Cariyeler, yemek pişirmeleri, temizlik yapmaları ve güzel şarkı söylemeleri gibi diğer birçok yönleriyle tercih edilmiştir. Şu var ki cariyelerden bazıları diğerlerine göre öne çıkmıştır. Sahip oldukları güzellik, maharet, meslek ve diğer bazı hasletleriyle avantaj elde etmişlerdir. Kimi zaman halife eşi olmuş özgürlüklerine kavuşmuşlardır. Cariyelerden kimisi de halifelere yakınlığıyla ve döneminde bir benzerinin olmayışıyla dikkat çekmiştir. Bu çalışmada ele alınan Arîb el-Me'mûniyye de kendine has özellikleriyle araştırmaya konu olmuş ve onunla ilgili kayda değer sonuçlara ulaşılmıştır. Arîb'in sıradan bir cariyeye olmadığı hayatından kesitler verilerek açıklanmıştır. O diğer cariyelerden farklı olarak iyi bir hatip, nahiv âlimi, edip ve şairdir. Mûsikî alanında da son derece mahir olan ve istisnasız dönemindeki bütün aletleri çalabilen Arîb'in 1000'in üzerinde şarkı ve bestesi olduğu tespit edilmiştir. Yine onun oldukça büyük bir servet olarak değerlendirilebilecek mal varlığına sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca onun sahip olduğu ekonomik güç ve diğer ayrıcalıklarıyla siyaseti yönlendirebilecek etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Yanı sıra bu araştırmada onun hayatı ile ilgili rivayetler değerlendirilmiş, doğru olanlar tespit edilme-ye çalışılmıştır. Bazı kaynaklarda söylendiği gibi adının Fâtıma olmadığı vurgulanmıştır. Fâtıma'nın Arîb'in annesinin adı olduğu tespit edilmiştir. Arîb, Ca'fer el-Bermekî'nin Fâtıma'dan olan kızıdır. Onun cariyeye olma serüveni, Bermekî ailesinin Hârûnürreşîd zamanında cezalandırılması üzerine sütanesi tarafından bir köle tüccarına satılmasıyla başlamıştır. Yine o bazı kaynakların dediği gibi Mütevekkil'in cariyesi de değildir. Çünkü Mu'tasım zamanında yine onun tarafından azat edilmiştir. Ayrıca Halife Me'mûn'un onu çok sevmesi sebebiyle kendisine Arîb el-Me'mûniyye dediği tespit edilen Arîb, kimi kaynakların dediği gibi Vâsık zamanında değil 277/890 yılında Mu'temid zamanında ölmüştür.

Kaynakça

- Bağdâdî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. *Kitâbü'l-Muhabber*. thk. İlze Lihten Şetitr. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.
- Burrû, Tevfik. *Tarihü'l-Arabi'l-kadîm*. Dımaşk: Dârü'l-Fıkr, 2. Basım, 1422/2001.
- Dayf, Şevki. *Tarihü'l-edebi'l-Arabi: Asrû'd-düvel ve'l-ımarat: el-Ceziretü'l-Arabiyye, el-İrak, İran*. 10 Cilt. Mısır: Dârü'l-Maârif, 1379/1960.
- Devâdârî, Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek. *Kenzü'd-dürer ve câmiü'l-gurer: el-Fâ'ik Sîhâhü'l-Cevherî min kısmeti feleki'l-Müşterî: ed-Dürretü's-seniyye (mudriyye) fi*

- ahbâri'd-devleti'l-Fâtımiyye*. thk. Birend Ratika, Edvard Bedin, Muhammed Said Cemaeddin, Jonhild Ceraf, Durutiya Kitafolseki. 9 Cilt. b.y.: İsa el-Bâbî el-Halebî, 1992.
- Dineverî, Ebû Hanife Ahmed b. Davud. *Ahbâri't-tivâl*. thk. Abdülmünim Âmir. Kahire: Dâru İhyai Kütübü'l-Arabiyye, 1379/1960.
- Divrant, Vilyam Jeyms. *Kıssatü'l-Hadârât*. çev. Zeki Necib Mahmud. 42 Cilt. b.y.: Dârü'l-Cil, 1988.
- Duman, Zeki. "İslam'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/12 (Ocak 2011), 1-54.
- Ebü'l-Fidâ, İmadüddîn el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali. *el-Muhtasâr fi ahbâri'l-beşer (Târîhu Ebî'l-Fida)*. 4 Cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-Hüseyniyyetü'l-Mısriyyetü, ts.
- Eftasî, Ebû Ca'fer Emînüddeve Muhammed b. Muhammed Hibetullâh Hüseyinî. *el-Mecmûü'l-lefif: Muhtaraton türâsiyye fi'l-edeb ve'l-fıkr ve'l-hadâre*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1425/2005.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Yâ'kûb b. Süfyân b. Cuvvân el-Fârisî. *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-târîh*. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1401/1981.
- Fevvâz el-Âmilî, Zeyneb bint. Ali b. Hüseyin Amili. *ed-Dürrü'l-mensûr fi tabakâti rabbati'l-hudûr*. Mısır: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1312/1894.
- Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî Yâkût. *Mu'cemü'l-üdebâ' = İrsâdü'l-erib ilâ ma'rifeti'l-edib*. thk. İhsan Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1413/1993.
- Hârûn, Abdusselâm Muhammed. *Künâşetü'n-nevâdir*. b.y.: Mektebetü'l-Hanci, 1405/1984.
- Hârûn, Abdusselâm Muhammed. *Nevâdirü'l-mahtûtât*. Mısır: Şeriketü ve Mektebetü Mustafa, 2. Basım, 1393/1973.
- Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybânî Halife b. *Târîhu Halife b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. Beyrut: Darü'l-Kalem, 2. Basım, 1397/1976.
- Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989.
- Hizmetli, Mustafa. "Abbasiler Döneminde Kadının Siyasetteki Rolü: Harunürreşid'in Annesi Hayzuran ve Eşi Zübeyde Örneği". 1244-1251. Mardin, 2018.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Sikatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullâh. *Târîhu Dımaşk*. thk. Amr b. Garâme el-Amrî. 80 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Fıkr, 1415/1995.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer. *Tebisürü'l-müntebih bi-tahrîri'l-müştebih*. 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-Mısriyye, 1386/1967.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî. *Târîhu İbn Haldûn = Kitâbü'l-'iber ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-*

- haber fi eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men âsarahüm min zevî's-sultânî'l-ekber.* thk. Halîl Şehâde. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2. Basım, 1408/1988.
- İbn Hucce el-Hamevî, Takiyyüddîn Ebûbekr b. Ali. *Semerâtü'l-evrâk.* 2 Cilt. Mısır: Mektebetü'l-Cumhuriyyetü'l-Arabiyye, ts.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye.* 15 Cilt. b.y.: Dârü'l-Fikr, 1406/1986.
- İbn Kuteybe, Ebü Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *el-Maârif.* Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Ammetü ilküttâb, 2. Basım, 1412/1992.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Muhtasârü târihi Dimaşk li-İbn Asâkir.* thk. Ruhiye en-Nehhas, Murad, Muti' Riyâd Abdülhamid, Muhammed. 29 Cilt. Dimaşk/Suriye: Dârü'l-Fikr, 1404/1984.
- İbn Miskeveyh, Ebü Ali Ahmed b. Muhammed. *Tecâribü'l-ümem ve te'âkibü'l-himem.* thk. Ebu'l-Kâsım İmâmî. 4 Cilt. Tahran: Seruş, 1420/2000.
- İbn Serrâc, Ebü Muhammed Ca'fer b. Ahmed b. el-Hüseyn. *Mesâriü'l-uşşâk.* Beyrut: Dâru Sadır, ts.
- İbn Tagrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf. *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kahire.* 16 Cilt. Mısır: Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdu'l-Kavmiyye, Dârü'l-Kütüb, ts.
- İbn Zübeyr, Kâdı er-Reşîd. *Kitâbü'z-Zehâir ve't-tuhaf.* thk. Muhammed Hamîdullâh. Kuveyt: Dâiretü'l-Matbuât ve'n-Neşr, 1378/1959.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b Alî b Muhammed Bağdâdî. *el-Muntazam fi tarihi'l-mülûk ve'l-ümem.* thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Atâ Mustafa Abdülkâdir. 19 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Kâmil fi't-târih.* thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbu'l-Arabiyye, 1417/1996.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Fellah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb.* thk. Mahmûd el-Arnâvûd. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986.
- İbnü'l-Mu'tez, Ebü'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed el-Mu'tez-Billah b. Ca'fer Mütevekkil-Alellah. *Tabakâtü'ş-şu'arâi'l-muhdesîn = Tabakâtü'ş-şu'arâ fi medhi'l-hulefâ ve'l-vüzerâ.* thk. Abdüssettâr Ahmed Ferâc. Kahire: Dârü'l-Meârif, 3. Basım, ts.
- İbnü'l-Verdî, Ebü Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarrî. *Târihu İbni'l-Verdî=Tetimmetü'l-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer.* 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1416/1996.
- İmrânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. *el-İnbâ' fi târihi'l-hulefâ.* thk. Kâsım es-Sâmerrâî. Kahire: Dârü'l-Âfâkı'l-Arabiyye, 1421/2001.
- İsfâhânî, Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed Ebü'l-Ferec. *el-Egânî.* thk. İhsan Abbâs. 25 Cilt. Beyrut: Dârü's-Sâdr, 3. Basım, 1429/2008.

- İsfâhânî, Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed Ebü'l-Ferec. *el-İmâü'ş-şevâir*. thk. el-Atiyye Celîl. Beyrut: Dârü'n-Nizâl, 1404/1983.
- İtlîdî, Muhammed b. Diyâb. *Nevâdirü'l-hulefâ' = İ'lamü'n-nâs: bima veka'a li'l-Berâmike ma'a beni'l-Abbâs*. thk. Muhammed Ahmed Abdülazîz Sâlim. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifîn: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.
- Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Ahsenü't-tekâsim fi ma'rifeti'l-ekâlîm*. Beyrut: Dâru Sadr, 1411/1991.
- Makdisî, Mutahhar b. Tâhir. *el-Bed' ve't-târih*. 6 Cilt. b.y.: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyyeti, ts.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali. *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. thk. Abdullah İsmail es-Sâvî. Kahire: Daru's-Sâvî, ts.
- Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed. *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb*. 33 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyyeti, 1423/2002.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed Arnavut Türkî Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000.
- Safedî, Hasan b. Ebû Muhammed Abdullah Hâşimî Abbâsî. *Nüzhetü'l-mâlik ve'l-memlûk fi muhtasâri sîre min veliyyi Mısır mine'l-müluk: Yerrihu min asri'l-feraine ve'l-enbiyâ hatta sene 717 h*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1423/2003.
- Sa'd, Fehmî. *el-Ammetü fi Bağdâd fi'l-karni's-sâlis*. Beyrut: y.y., 1413/1993.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemseddin Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu b. Abdillâh. *Mirâtü'z-zamân fi tevârihi'l-a'yân*. 23 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyyeti, 1434/2013.
- Sûlî, Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh b. Abbâs b. Muhammed b. Sûl-Tegin Bağdâdî Şatrancî. *Eş'âr evlâdi'l-hulefâ ve ahbâruhum*. b.y.: Matbaatü's-Sâvî, 1355/1936.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celalüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Târihu'l-hulefâ'*. thk. Hamdî ed-Demirdâş. b.y.: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1424/2004.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Târihu't-Taberî: târihu'r-rusul ve'l-müluk*. thk. Arîb b. Sa'd el-Kurtubî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Türâs, 2. Basım, 1387/1967.
- Tenûhî, Ebû Ali el-Muhassin b. Ali b. Muhammed el-Kâdî. *Nişvârü'l-muhâdara ve ahbârü'l-müzâkere*, 8 Cilt. b.y.: y.y., 1391/1971.
- Vişâ, Muhammed b. Ahmed b. İshâk b. Yahyâ Ebu't-Tayyib. *ez-Zarîf ve'z-zürafâ'*. Mısır: Mektebetü'l-Hanci, 2. Basım, 1372/1953.
- Yâfiî, Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdillâh b. Es'ad b. Ali b. Süleymân el-Yemânî.

- Mir'âtü'l-cenân ve ibretü'l-yakzân fî ma'rifeti mâ yu'teber min havâdisi'z-zamân.* 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Ya'kûbî, İbn Vâzih Ahmed b. İshak b. Ca'fer. *el-Büldân.* Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002.
- Yemût, Beşîr. *Şâirâtü'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm.* Beyrut: el-Mektebetü'l-Ehliyye, 1352/1933.
- Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz. *el-İber fî haberi men gaber.* thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Sâid b. Bisyunizoğlu. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm.* thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî. 52 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 2. Basım, 1413/1993.
- Zirikî, Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris. *el-A'lâm: Kâmûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn.* Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 1422/2002.